

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કંપની લિમિટેડ અને અન્ય

વિરુદ્ધ

રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્ય

ડિસેમ્બર ૧૭, ૧૯૯૯

[એસ.પી. ભરૂયા, બી.એન. કિરપાલ, વી.એન. ખરે, ડી.પી. મોહાપાત્રા,

એન. સંતોષ હેગડે, ન્યાયમૂર્તિઓ]

કેન્દ્રીય વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૫૬-કલમ ૮(૫)-રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા તા. માર્ચ ૧૨, ૧૯૯૭ ના રોજ જારી કરાયેલ સૂચના-રાજસ્થાનમાં કોઈપણ ડીલર દ્વારા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ પર વેચાણકરનો દર ૪% સુધી ઘટાડવો-અધિનિયમની કલમ ૮(૪) માં જોગવાયેલ મુજબ ફોર્મ સી માં

ઘોષણાપત્ર અથવા ફોર્મ ડી માં પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરવી-
નિર્ણય કરવામાં આવે છે કે, તે કાયદેસર રીતે માન્ય અને બંધારણીય છે.

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦-અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩-રાજ્યાંતર
વેચાણ પર સિમેન્ટ અંગે વેચાણકરની દર ૪% સુધી ઘટાડવો અને ફોર્મ સી
જાહેરનામું તથા ફોર્મ ડી પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરવી-
બંધારણીય માન્યતા-નિર્ધારિત, માન્ય તથા બંધારણીય.

અરજદારો ૧ અને ૩ સિમેન્ટ કંપનીઓ હતી, જેઓની ઉત્પાદન એકમો
ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલ હતી. તેમની દ્વારા ઉત્પાદન કરવામાં આવેલ સિમેન્ટનું
વેચાણ ગુજરાતમાં તેમજ અન્યત્ર કરવામાં આવતું હતું.

રાજસ્થાન રાજ્યએ કેન્દ્રિય વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ
૮(૫) હેઠળ, તારીખ ૮મી જાન્યુઆરી ૧૯૯૦ અને ૨૭મી જાન્યુઆરી ૧૯૯૦
ની જાહેરનામુંઓ જાહેર કરી હતી, જેના પરિણામે રાજસ્થાનના વેપારીઓ દ્વારા
સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ પર કર ૭% સુધી ઘટાડવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે
સ્થાનિક વેચાણના સંબંધમાં કર ૧૬% હતો. ઉપરોક્ત કંપનીઓએ આ
જાહેરનામુંઓને રાજસ્થાન વડી અદાલતમાં રિટ અરજીમાં પડકારેલી હતી. આ
રિટ અરજી બાકી રહેલી હોય તે દરમિયાન, રાજસ્થાન રાજ્યએ તારીખ ૭મી માર્ચ
૧૯૯૪ ની બીજી જાહેરનામું જાહેર કરી, જેના દ્વારા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય
વેચાણ પર કરનો દર ૪% સુધી ઘટાડવામાં આવ્યો અને રાજસ્થાનના તે
વેપારીઓ, જેમણે આંતરરાજ્ય વેચાણ કર્યું હતું, તેઓ માટે ફોર્મ સી ની ઘોષણા

અથવા ફોર્મ ડી નું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા પણ દૂર કરવામાં આવી.
ઉપરોક્ત રિટ અરજીમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો અને તારીખ ૭ માર્ચ ૧૯૯૪ ની
જાહેરનામુંને પણ પડકારવામાં આવી.

અરજદારોની ફરિયાદ એવી હતી કે વેચાણકરમાં આવી ઘટાડા પછી
રાજસ્થાનનું સિમેન્ટ ગુજરાત જેવા પડોશી રાજ્યોમાં ઘણું સસ્તુ બની ગયું, અને
ગુજરાતમાં સ્થાનિક વેચાણ પર લાગતા વધુ વેચાણકર દરને કારણે તેનો
પ્રતિકૂલ પ્રભાવ ગુજરાતમાં અરજદારો દ્વારા ઉત્પાદિત સિમેન્ટના સ્થાનિક
વેચાણ પર પડ્યો. વધુમાં એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે કરના દરમાં એવો
ઘટાડો બંધારણના ભાગ ૧૩ માં સમાવિષ્ટ યોજનાના વિરોધમાં હતો અને તેથી
તે રદ કરવામાં આવવા પાત્ર હતો.

રાજસ્થાન વડી અદાલત દ્વારા રિટ અરજી નામંજૂર કરવામાં આવતાં,
અરજદારો દ્વારા સ્પેશ્યલ લિવ પિટિશન દાખલ કરવામાં આવી, જેની સુનાવણી
કરવામાં આવી અને ૫મી માર્ચ ૧૯૯૭ના રોજ ચુકાદો અનામત રાખવામાં
આવ્યો.

૧૨મી માર્ચ ૧૯૯૭ના રોજ, રાજસ્થાન રાજ્યએ કલમ ૮(૫) હેઠળ વધુ
એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું, જે અગાઉના જાહેરનામા સમાન હતું, જેના દ્વારા તે
રાજ્યના કોઈપણ વેપારી દ્વારા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ પર વેચાણવેરાનો
દર ૪% સુધી ઘટાડવામાં આવ્યો હતો અને કલમ ૮(૪) દ્વારા આવશ્યક

ઠરાવવામાં આવેલ ફોર્મ જાહેરખબર અથવા ફોર્મ ડી પ્રમાણપત્રની આવશ્યકતા દૂર કરવામાં આવી હતી.

આ અદાલતે તા. ૨૧મી માર્ચ ૧૯૯૭ના રોજ અરજદારોની દીવાની અપીલ મંજૂર કરી હતી અને તા. ૮મી જાન્યુઆરી ૧૯૯૦, તા. ૨૭મી જાન્યુઆરી ૧૯૯૦ તથા તા. ૭મી માર્ચ ૧૯૯૪ની અગાઉની જાહેરનામુંઓ રદ કરી હતી. અદાલતે શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. અને અન્ય વિ. રાજ્ય રાજસ્થાન, [૧૯૯૪) ૫ એસ.સી.સી. ૪૦૬ માં એવું ઠરાવ્યું હતું કે કરનો દર ૧૬% થી ૪% સુધી ઘટાડવાથી રાજસ્થાનમાંથી ગુજરાતમાં સિમેન્ટની રવાના વધે છે અને ગુજરાતમાં ઉત્પાદિત સિમેન્ટના સ્થાનિક વેચાણમાં ઘટાડો થાય છે, અને પરિણામે વેપારના મુક્ત પ્રવાહ પર સીધી અને તાત્કાલિક પ્રતિકૂળ અસર પડે છે. અદાલતે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું હતું કે ફોર્મ સી જાહેરનામું રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરતી જાહેરનામુંઓના પરિણામે કરચુકવણીમાંથી બચાવને પ્રોત્સાહન મળે છે અને તેથી, તે અધ્યાય ૧૩માં સમાયેલ બંધારણીય યોજનાનું ઉલ્લંઘન કરતી હતી.

અરજદારોની રિટ અરજી ૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૯૮ના રોજ ત્રણ ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠ સમક્ષ સાંભળવામાં આવી હતી, અને તેણે નોંધ્યું હતું કે સમાન પૂર્વવર્તી સૂચનાઓને અદાલતે ૨૧મી માર્ચ ૧૯૯૭ના પોતાના નિર્ણય દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩ના ભંગરૂપ હોવાનું માનીને રદ કરી હતી, અને

આ ચુકાદાનો વિચાર વધુ વિશાળ ખંડપીઠ દ્વારા કરવામાં આવવો આવશ્યક હતો.

પરિણામે, મામલો નિરાકરણ માટે બંધારણીય ખંડપીઠ સમક્ષ રજૂ થયો.

અરજદારોની તરફેણી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે

(૧) કે કલમ ૮(૫) હેઠળની વિવાદિત જાહેરનામું કેન્દ્રીય વેચાણ કર અધિનિયમમાં અંતર્નિહિત ધારાસભાકીય નીતિ સાથે અસંગત હતી અને તેથી અગ્રાહ્ય હતી:

(૨) ફોર્મ સીનું ઘોષણાપત્ર અથવા ફોર્મ ડીનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતામાં આપવામાં આવેલી મુક્તિ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી, કારણ કે તે એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની મુક્ત અવરજવર અટકાવતી અથવા અવરોધતી હતી:

(૩) આથી કરચોરીને સુગમતા મળી અને આ માન્ય નહોતું અને

(૪) આને કલમ ૮(૫) દ્વારા વિચારાયેલ મુજબ જાહેર હિતમાં માનવામાં આવી શકતું નથી.

સામાવાળાઓએ આ રજૂઆત કરીને રિટ અરજીનો વિરોધ કર્યો હતો કે આક્ષેપિત જાહેરનામું જાહેર હિતમાં આપવામાં આવેલ, તે જ બંધારણના ભાગ ૧૩નું ઉલ્લંઘન કરતી નહોતી, અને આ અદાલતનો અગાઉનો ૨૧ માર્ચ, ૧૯૯૭નો

નિર્ણય યોગ્ય કાયદાનો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરતો નથી અને તેની પુનર્વિચારણા કરવાની જરૂર છે.

અરજીનામું નામંજૂર કરતાં, અદાલતે

ઠરાવવામાં આવ્યું: ૧. એન.કે. નટરાજ મુદલિયાર ના નિર્ણયમાં કેન્દ્રીય વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૮(૨), (૨એ) અને (૫) ની માન્યતા માત્ર યથાવત્ રાખવામાં આવી નથી, પરંતુ એ પણ નોંધવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૮ની ઉપકલમ (૫) રાજ્ય સરકારને, કલમ ૮માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જાહેર હિતમાં કરની દર માફ કરવા અથવા ઘટાડવા માટે અધિકૃત કરે છે. તેથી, કલમ ૮(૫) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગને માત્ર આ આધાર પર જ પડકારવામાં આવી શકે કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ જાહેર હિતમાં કરવામાં આવ્યો નથી. [જજજ-ડી)

મદ્રાસ રાજ્ય વિ. એન.કે. નટરાજ મુદૈયાર, [૧૯૬૮) ૩ એસસીઆર ૮૨૯, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨. ધારા ૮(૫) ને માન્ય ઠેરવવામાં આવી છે અને તેના કાર્યક્ષેત્રનું સ્પષ્ટીકરણ આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયમાં કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં એવું જોગવ્યું છે કે રાજ્યમાં પોતાના વ્યવસાયસ્થળ ધરાવતા કોઈપણ વેપારી દ્વારા નિશ્ચિત પ્રકારના માલના આંતરરાજ્ય વેચાણ સંબંધે, કોઈ કર ચૂકવવાનો રહેશે નહીં અથવા કરની ગણતરી ઉપધારા (૧) અથવા ઉપધારા (૨) માં નિર્દિષ્ટ દરો કરતાં નીચા દરે કરવામાં આવશે. [જજજ-સી)

તમિલનાડુ રાજ્ય તથા અન્ય વિ. સીતાલક્ષ્મી મિલ્સ તથા અન્ય, [૧૯૭૪) ૪ એસસીસી ૪૦૮; ગ્વાલિયર રેયોન સિલ્ક મેન્યુફેક્ચરિંગ તથા વીવિંગ કંપની લિમિટેડ વિ. વેચાણ કરના સહાયક કમિશનર, [૧૯૭૪) ૪ એસસીસી ૯૮ અને વિડિયો ઇલેક્ટ્રોનિક્સ (પી) લિમિટેડ વિ. પંજાબ રાજ્ય તથા અન્ય એક, [૧૯૯૦] ૩ એસસીસી ૮૭, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૩. ચોક્કસ પ્રકારના માલ પર, જેમ કે હાલના કેસમાં સિમેન્ટ પર, આંતર-રાજ્ય વેચાણ કરમાંથી મુક્તિ આપવાની અથવા તેની દરમાં ઘટાડો કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ ત્યારે જ કરવો પડે, જ્યારે રાજ્ય સરકારને એવો સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં એવું કરવું આવશ્યક છે. [૪૪૬-ડી)

૪. એક રાજ્યથી બીજા રાજ્યમાં આંતર-રાજ્ય વેચાણ પર પ્રચલિત રહેલા ઊંચા કરદરના પરિણામે, ઉત્પાદન એકમોએ રાજસ્થાન રાજ્યમાં કોઈપણ કર ચૂકવ્યા વિના સિમેન્ટનું શાખા હસ્તાંતરણ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં કરવાનો આશ્રય લીધો હતો. [૪૪૬-જી)

૫. રાજસ્થાન રાજ્યની અંદર સિમેન્ટની માંગ મર્યાદિત હોવાને કારણે, રાજસ્થાન રાજ્યમાંથી સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણને પ્રોત્સાહન આપવું અનિવાર્ય બન્યું. આંતરરાજ્ય વેચાણકરના દરમાં ઘટાડો કરવાથી વધુ કરવેરા આવક પ્રાપ્ત થવામાં અને ઉદ્યોગનું કાર્ય ચાલુ રહેવામાં સહાય મળી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉક્ત જાહેરનામું જારી કરવી અધિનિયમની કલમ ૮(૫) દ્વારા કલ્પિત જાહેર હિતમાં હતી. [૪૪૭-એ-બી)

૬. માત્ર એ હકીકતને કારણે કે ગુજરાત રાજ્યમાં સિમેન્ટના વેચાણ પર સ્થાનિક કરનો દર રાજસ્થાનમાંથી વેચવામાં આવેલ સિમેન્ટ પર લાગતા આંતર-રાજ્ય વેચાણ કર કરતાં વધુ હતો, તે પરથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહિ કે વિવાદિત જાહેરનામાએ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની મુક્ત હિલચાલને અટકાવી અથવા અવરોધી હતી. હકીકતમાં, વિવાદિત જાહેરનામાનો પ્રભાવ તેના વિરુદ્ધ હતો, અર્થાત્ તેણે રાજસ્થાનમાંથી અન્ય રાજ્યોમાં સિમેન્ટની હિલચાલમાં વધારો કર્યો હતો. એવું નહોતું કે વિવાદિત જાહેરનામાએ એવો અવરોધ ઊભો કર્યો હતો જેના પરિણામે માલની મુક્ત હિલચાલમાં અડચણ ઊભી થતી; પરંતુ વિપરીત રીતે, વેચાણ કરનો અવરોધ ઘટાડવામાં આવ્યો હતો અને તેના પરિણામે આંતર-રાજ્ય વેપારના પ્રમાણમાં વધારો થયો હતો. [જજજ-સી-ડી)

૭. ગેરઅડચણ કલમને ધ્યાનમાં લેતાં કલમ ૮(પ) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી જાહેરનામુંને અગ્રતા પ્રાપ્ત અસર હોઈ શકે છે. ફોર્મ સી અને ફોર્મ ડી ને રાજસ્થાનમાંથી રાજસ્થાનની બહાર આવેલા નોંધાયેલા વેપારીને અથવા કોઈ સરકારી વિભાગને વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી આંતરરાજ્ય વેચાણના પુરાવા તરીકે માનવામાં આવે છે. પડકારવામાં આવેલી જાહેરનામું મુજબ વેચનારને આંતરરાજ્ય વેચાણ સંબંધે જે બિલ અથવા રોકડ મેમો બહાર પાડવાનો હોય તેમાં ખરીદનારનું નામ અને સરનામું નોંધવું આવશ્યક છે અને વેપારીને એ સાબિત કરવું આવશ્યક છે કે વ્યવહાર આંતરરાજ્ય વેચાણના સ્વરૂપનો હતો. ફોર્મ સી અને ફોર્મ ડી રજૂ કરવાની આવશ્યકતાના સ્થાને વેપારી

માટે બિલ અથવા રોકડ મેમામાં ખરીદનારનું નામ અને સરનામું નોંધવું ફરજિયાત બનાવવાથી કરચોરીને સુગમ બનાવવાનો કોઈ પરિણામ નિષ્પન્ન થતો નથી. રાજસ્થાન રાજ્યનો અનુભવ એવો રહ્યો છે કે આવી જાહેરનામુંઓ બહાર પાડવામાં આવતા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણમાં તેની કર આવકમાં વધારો થયો હતો. ૧૪૪૭-ઈ-૭)

૮. આંતર-રાજ્ય વેચાણકરના દરમાં ફેરફાર કરવાની પરવાનગી કલમ ૮(પ) દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે આપવામાં આવી છે, જેની વૈધતા સ્પષ્ટપણે માન્ય ઠરાવવામાં આવી છે. આવી સ્થિતિમાં, આંતર-રાજ્ય વેચાણકરના દરમાં એવો ફેરફાર, જે સ્થાનિક પ્રાધાન્ય ઊભું કરે છે, તે બંધારણના ભાગ ૧૩ ની યોજના વિરુદ્ધ છે એવો નિષ્કર્ષ યોગ્ય નથી. બીજી તરફ, છૂટછાટ આપવાનો અધિકાર માન્ય ઠરાવવામાં આવ્યો છે, જો કે તેનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો ન હોય. [૪૪૮-ડી-ઈ; ૪૪૮-એચ; ૪૪૯-એ)

૯. ૧૯૫૭ અગાઉ, કલમ ૮(પ) દ્વારા કેન્દ્ર સરકારને, અન્ય બાબતો સાથે, જાહેર હિતમાં એવું કરવું જરૂરી હોય તો વેચાણકરના દરમાં ઘટાડો કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. ૧૯૫૭ના કેન્દ્રીય વેચાણકર (સુધારા) અધિનિયમ દ્વારા સંસદે આ સત્તા કેન્દ્ર સરકારના સ્થાને રાજ્ય સરકારોને સોંપી હતી. આ ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિમાં, અધિનિયમની કલમ ૮(પ) માં ઉલ્લેખિત જાહેર હિતમાં નિશ્ચિતપણે સંબંધિત રાજ્યનું જાહેર હિત પણ આવરી લેવાશે. જો કરના દરમાં ઘટાડો થવાથી ઉદ્યોગમાં તેમજ ચૂનાપથ્થરના ખનનમાં વધારો થાય, તો એવી

વાત કહી શકાય નહીં કે જાહેરનામું જાહેર હિતમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું ન હતું.
(જજલ-ડી-એફ)

૧૦. હાલના કેસમાં, સૂચનાનો લાભ મેળવવા માટેની શરત એ છે કે બિલ અથવા રોકડ મેમોમાં ખરીદદારનું નામ અને સંપૂર્ણ સરનામું દર્શાવવું આવશ્યક છે અને પરિણામે, વ્યવહાર આંતર-રાજ્ય વેચાણના સ્વરૂપનો હતો તે સાબિત કરવાનો ભાર વેપારી ઉપર છે. આથી, આકારણીના સમયે, ઉક્ત સૂચનાનો લાભ મેળવવા ઈચ્છતો વેપારીએ રાજ્યની બહારના ખરીદદારની ઓળખ સ્થાપિત કરવી પડશે અને સાથે સાથે એ પણ સાબિત કરવું પડશે કે આંતર-રાજ્ય વેચાણ થયું છે. જે કર વસૂલ કરવામાં આવે છે તે તે રાજ્યને ફાળવવામાં આવે છે જ્યાંથી માલની હિલચાલ શરૂ થાય છે. તેથી, કચોરી થઈ છે કે નહીં તે પ્રશ્ન તે રાજ્યના સંદર્ભમાં જોવો આવશ્યક છે. જો ઘટાડેલ કરના પરિણામે વધુ લોકોને તે રાજ્યને કર ચૂકવવા પ્રોત્સાહન મળવાથી કરવેરાની વસૂલાતમાં વધારો થાય, તો અનુચ્છેદ ૩૦૧ નો ભંગ થયો છે એવું રજૂ કરી શકાય નહીં. (જપ૦-એ-સી)

૧૧. સી-ફોર્મમાં ઘોષણા રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરતી સૂચનાએ કરચુકવણીમાંથી બચાવને સહેલો બનાવવાનો પ્રભાવ પેદા કર્યો હતો અને અધ્યાય ૧૩માં સમાવેશ પામેલ સંવિધાનિક જોગવાઈઓની યોજનાનો ભંગ કરતી હતી, એવો દૃષ્ટિકોણ સ્વીકાર્ય નથી. માત્ર એટલા કારણસર કે ગુજરાતમાં સિમેન્ટના સ્થાનિક વેચાણ પર પ્રતિકૂળ અસર પડી હોઈ શકે, વિવાદિત સૂચનાને વેપારના મુક્ત પ્રવાહને અસર કરતી અને અનુચ્છેદ ૩૦૧નો ભંગ કરતી

ગણાવી શકાય નહીં. ઉક્ત જોગવાઈ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની હિલચાલ સાથે સંબંધિત છે અને હાલના કેસમાં, કરમાં ઘટાડો થવાને કારણે હિલચાલ ઘટવાને બદલે વધી છે. તેથી, રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા તા. ૧૨મી માર્ચ ૧૯૯૭ના રોજ જારી કરાયેલ સૂચનાની માન્યતા યથાવત્ રાખવામાં આવે છે.

[૪૩૪-એફ; ૪૫૦-જી; ૪૫૧-બી)

મૂળ નાગરિક અધિકારક્ષેત્ર : રિટ અરજી (સી) નં. ૩૬૬/૧૯૯૭(ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ.)

ડબ્લ્યુ.પી.(સી) નં. ૩૬૬/૯૭ માં અરજદારો તરફથી શાંતિ ભૂષણ, સુનીલ ગુપ્તા, આર.પી. સાંઘી, પુનીત ત્યાગી, નરેન્દ્ર શર્મા અને આર.પી. સિંહ.

સામાવાળાઓ રાજસ્થાન રાજ્ય તરફથી બી. સેન, સુશીલ કુમાર જૈન, એ. મિશ્રા, સુશ્રી મધુરિમા ટાટિયા અને અરુણેશ્વર ગુપ્તા.

ડબ્લ્યુ.પી. (સી) નં. ૩૬૬/૯૭ માં સામાવાળા નં. ૪ આર.એફ. નરીમાન, પ્રદીપ અગ્રવાલ, એમ.એલ. પટોડી અને સુશ્રી પ્રતિભા જૈન.

ડબ્લ્યુ.પી. (સી) નં. ૩૬૬/૯૭ માં સામાવાળા નં. ૫ પી.રદીપ અગ્રવાલ અને સુશ્રી પ્રતિભા જૈન.

અદાલતનો ચુકાદો નીચેના દ્વારા જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો

કિરપાલ, ન્યાયાધીશ. આ રિટ અરજી પડકાર ૧૨મી માર્ચ, ૧૯૯૭ના રોજ રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા કેન્દ્રીય વેચાણકર અધિનિયમ [સંક્ષેપમાં 'અધિનિયમ'] ની કલમ ૮(પ) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનાને છે, જેના દ્વારા તે રાજ્યના કોઈપણ વેપારી દ્વારા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ પર વેચાણકરનો દર ૪% સુધી ઘટાડવામાં આવ્યો હતો અને અધિનિયમની કલમ ૮(જ) દ્વારા અવલોકિત ફોર્મ-સીમાં ઘોષણાપત્ર અથવા ફોર્મ-ડીમાં પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરવામાં આવી હતી.

શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. લિ. અને મિસ ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ્સ લિ., જે અહીં અરજીકર્તા નં. ૧ અને ૩ છે, સિમેન્ટનું ઉત્પાદન કરે છે અને તેમની ઉત્પાદન એકમો ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલ છે. તેમની દ્વારા ઉત્પાદિત સિમેન્ટ ગુજરાતમાં તથા અન્યત્ર વેચવામાં આવે છે. રાજસ્થાન રાજ્યએ કલમ ૮(પ) હેઠળ તા. ૮ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૦ અને તા. ૨૭ જૂન, ૧૯૯૦ની સૂચનાઓ બહાર પાડી હતી, જેના પરિણામે રાજસ્થાનમાંથી વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી આંતરરાજ્ય વેચાણ ઉપરનો કર ૭% સુધી ઘટાડવામાં આવ્યો હતો, છતાં સ્થાનિક વેચાણ અંગે કર ૧૬% હતો. આ સૂચનાઓને અરજીકર્તાઓએ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૪માં રાજસ્થાન વડી અદાલતમાં રિટ અરજી દાખલ કરીને પડકાર્યા હતા. આ અરજી બાકી રહેલી દરમિયાન, રાજસ્થાન રાજ્યએ અધિનિયમની કલમ ૮(પ) હેઠળ તા. ૭ માર્ચ, ૧૯૯૪ની બીજી સૂચના બહાર પાડી, જેના દ્વારા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ ઉપર કરનો દર ૪% કરવામાં આવ્યો અને રાજસ્થાનના

એવા વેપારીઓ, જેમણે આંતરરાજ્ય વેચાણ કર્યું હોય, તેમના દ્વારા ફોર્મ-સીમાં ઘોષણાપત્ર અથવા ફોર્મ-ડીમાં પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા વિના જ આ રાહત આપવામાં આવી. ઉપરોક્ત રિટ અરજીમાં સુધારો કરીને તા. ૭ માર્ચ, ૧૯૯૪ની આ સૂચનાને પણ પડકારવામાં આવી હતી.

ઉપરોક્ત અરજીમાં અરજદારોની વ્યથા એવી હતી કે વેચાણવેરામાં આવી ઘટાડાની પરિણામે રાજસ્થાનનું સિમેન્ટ ગુજરાત જેવા પડોશી રાજ્યોમાં ઘણું સસ્તું બન્યું અને તે રાજ્યની અંદર સ્થાનિક વેચાણ પર વેચાણવેરાનો દર ઊંચો હોવાને કારણે ગુજરાતમાં અરજદારો દ્વારા ઉત્પાદિત સિમેન્ટના સ્થાનિક વેચાણ પર પ્રતિકૂળ અસર પડી. કરના દરમાં એવો ઘટાડો, એવું દલીલ કરવામાં આવ્યું હતું, સંવિધાનના ભાગ ૧૩ માં સમાયેલ યોજના વિરુદ્ધ હતો અને તેને રદ કરવામાં આવવો યોગ્ય હતો. રાજસ્થાન હાઈકોર્ટે રિટ અરજી ફગાવી દીધી. ત્યારબાદ આ અદાલતમાં સ્પેશ્યલ લિવ પિટિશન દાખલ કરવામાં આવી. અનુમતિ મંજૂર કરવામાં આવી અને સિવિલ અપીલ નં. ૨૧૪૫/૧૯૯૭ ની સુનાવણી થઈ અને ૫ માર્ચ, ૧૯૯૭ ના રોજ ચુકાદો અનામત રાખવામાં આવ્યો. ત્યારપછી ૧૨ માર્ચ, ૧૯૯૭ ના રોજ રાજસ્થાન રાજ્યએ કલમ ૮(૫) હેઠળ વિવાદિત જાહેરનામું બહાર પાડ્યું, જે અગાઉના જાહેરનામાઓ સમાન હતું અને સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણ પર કરનો દર ઘટાડીને ૪% પર યથાવત્ રાખ્યો હતો. ૧૨ માર્ચ, ૧૯૯૭ નું આ જાહેરનામું ૩૧ માર્ચ, ૧૯૯૮ સુધી અમલમાં રહેવાનું હતું.

૨૧મી માર્ચ, ૧૯૯૭ના રોજ અરજદારો દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને અગાઉની તા. ૮મી જાન્યુઆરી, ૧૯૯૦, ૨૭મી જૂન, ૧૯૯૦ અને ૭મી માર્ચ, ૧૯૯૪ની સૂચનાઓ રદ કરવામાં આવી હતી. ઉક્ત નિર્ણયમાં, જે શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. અને અન્ય વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૯૪) ૫ એસ.સી.સી. ૪૦૬ તરીકે અહેવાલિત છે, એવું ઠેરવવામાંઠેરવેલ હતું કે કરનો દર ૧૬% પરથી ૪% કરવા પરિણામે રાજસ્થાનમાંથી ગુજરાત તરફ સિમેન્ટની રવાનગીમાં વધારો થયો અને ગુજરાતમાં ઉત્પાદિત સિમેન્ટના સ્થાનિક વેચાણમાં ઘટાડો થયો, અને તેથી ઉક્ત સૂચનાઓને વેપારના મુક્ત પ્રવાહ પર સીધી અને તાત્કાલિક પ્રતિકૂળ અસર પાડતી હોવાથી અયોગ્ય ઠરાવવામાં આવી હતી. તેમ જ એવું પણ ઠેરવેલ હતું કે ફોર્મ-સીમાં ઘોષણાપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરતી સૂચનાઓના પરિણામે કરની ચુકવણી ટાળવામાં સહાય થતી હતી અને તેથી તે પ્રકરણ ૧૩માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓની યોજનાનું ઉલ્લંઘન કરતી હતી.

હાજર રિટ અરજીમાં ૧૨મી માર્ચ, ૧૯૯૭ ની જાહેરનામાને પડકારવામાં આવ્યું છે, જે અગાઉની અપીલમાં વિવાદનો વિષય નહોતું, તેવા આધારોએ જેના આ અદાલતના ઉપરોક્ત ૨૧મી માર્ચ, ૧૯૯૭ ના નિર્ણયમાં સ્વીકાર મેળવ્યો હતો.

૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૯૮ના રોજ આ અરજી ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠ સમક્ષ સાંભળવામાં આવી હતી. નોંધવામાં આવ્યું કે અગાઉની સમાન જાહેરનામુંઓને શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કંપનીના કેસમાં (ઉપરોક્ત) આ આધાર પર રદ કરવામાં

આવી હતી કે તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી. પીઠે નોંધ્યું કે ઉપરોક્ત ચુકાદાનો વિશેષ કરીને ઉક્ત જાહેરનામું પર અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩ની લાગુ પડતાશ વિશે વિશાળ પીઠ દ્વારા વિચાર કરવામાં આવવો જરૂરી છે. આ રીતે આ અરજી આ પીઠ સમક્ષ સાંભળવામાં આવવા પામી છે.

આ કેસના હેતુસર જેટલી હદ સુધી તે સંબંધિત છે, તેટલી હદ સુધી અધિનિયમની કલમ ૮ નીચે મુજબ છે:

'૮. રાજ્યઆંતર વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં થયેલ વેચાણ ઉપર કરના દરો:—(૧) દરેક વહિવટદાર, જે રાજ્યઆંતર વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં—

(એ) સરકારને કોઈપણ માલ વેચે; અથવા

(બી) સરકાર સિવાયના નોંધાયેલ વેપારીને ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત વર્ણનવાળો માલ વેચે છે;

આ અધિનિયમ હેઠળ કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે, જે તેની ફેરવટનો [ચાર ટકા] રહેશે.

(૨) કોઈપણ વેપારી દ્વારા તેના વ્યવહારમૂલ્ય પર ચુકવવાનો કર, જ્યાં સુધી તે વ્યવહારમૂલ્ય અથવા તેનો કોઈ ભાગ ઉપકલમ (એલ) ની વ્યાપ્તિમાં ન આવતાં

આંતરરાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં માલના વેચાણ સાથે સંબંધિત હોય, તે હદ સુધી--

(એ) જાહેર કરાયેલા માલના કિસ્સામાં, સંબંધિત રાજ્યની અંદર આવા માલના વેચાણ અથવા ખરીદી પર લાગુ પડતા દરના બમણા દરે તેની ગણતરી કરવામાં આવશે; અને

(બી) ઘોષિત માલ સિવાયના માલના કેસમાં, યોગ્ય રાજ્યની અંદર આવા માલના વેચાણ અથવા ખરીદી ઉપર લાગુ પડતા દરે અથવા દસ ટકાના દરે, જેમાંથી જે વધુ હોય તે દરે ગણવામાં આવશે;

અને આવી કોઈપણ ગણતરી કરવા હેતુસર, આવા કોઈપણ વેપારીને સંબંધિત રાજ્યના વેચાણકર કાયદા હેઠળ કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર વેપારી ગણવામાં આવશે, ભલે તે વાસ્તવમાં તે કાયદા હેઠળ એવો જવાબદાર ન હોય.

(૨-એ) કલમ ૬ ની ઉપકલમ {૧-એ) માં અથવા આ કલમની ઉપકલમ (૧) માં અથવા ઉપકલમ (૨) ના ખંડ (બી) માં સમાવિષ્ટ કોઈ પણ બાબત હોવા છતાં, આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ વેપારી દ્વારા તેના વહીવટ પર ચૂકવવાનો કર, જ્યાં સુધી તે વહીવટ અથવા તેનો કોઈ ભાગ એવા કોઈ માલના વેચાણ સાથે સંબંધિત હોય કે જેના વેચાણ પર અથવા, જે સ્થિતિ લાગુ પડે તે મુજબ, જેના ખરીદી પર, સંબંધિત રાજ્યના વેચાણકર કાયદા હેઠળ સામાન્ય રીતે કરમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવેલી હોય અથવા સામાન્ય રીતે ચાર ટકા કરતાં

નીચા દરે કર લાગતો હોય (તેને કર કે ફી અથવા અન્ય કોઈ નામથી ઓળખવામાં આવતું હોય તે છતાં), તે શૂન્ય રહેશે અથવા, જે સ્થિતિ લાગુ પડે તે મુજબ, તે નીચા દરે ગણવામાં આવશે.

કોઈપણ માલસામાનને યોગ્ય રાજ્યના વેચાણકર કાયદા હેઠળ સામાન્ય રીતે કરમાંથી મુક્ત ગણવામાં આવશે નહીં, જો તે કાયદા હેઠળ આવા માલસામાનનું વેચાણ અથવા ખરીદી માત્ર નિર્દિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં અથવા નિર્દિષ્ટ શરતો હેઠળ જ કરમુક્ત હોય, અથવા આવા માલસામાનના વેચાણ અથવા ખરીદી પર કર નિર્દિષ્ટ તબક્કે વસુલવામાં આવતો હોય, અથવા માલસામાનના વ્યવહાર મૂલ્યના સંદર્ભ સિવાય અન્ય રીતે લાદવામાં આવતો હોય.

(૩) ઉપકલમ (એલ) ની કલમ (બી) માં ઉલ્લેખિત માલસામાન –

(એ) કાઢી નાખવામાં આવેલ

(બી) ****નોંધાયેલ વેપારીના નોંધણી પ્રમાણપત્રમાં નિર્દિષ્ટ વર્ગ અથવા વર્ગોના માલ છે, જે માલ તેની દ્વારા પુનર્વેચાણ માટે નિર્ધારિત હોવા તરીકે ખરીદવામાં આવે છે અથવા આ સંબંધમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કોઈપણ નિયમોના આધીન રહી, તેની દ્વારા વેચાણ માટેના માલના ઉત્પાદન અથવા પ્રક્રિયા માટે અથવા ખનનમાં અથવા વિજળી અથવા શક્તિના અન્ય કોઈપણ સ્વરૂપના ઉત્પન્ન અથવા વિતરણમાં ઉપયોગ માટે ખરીદવામાં આવે છે;

(સી) ' એ કન્ટેનરો અથવા નોંધાયેલ "ડીલર" જે માલ ખરીદી રહ્યો છે તેના પ્રમાણપત્ર અથવા નોંધણીમાં નિર્દિષ્ટ અન્ય સામગ્રી છે, જે કન્ટેનરો અથવા સામગ્રી વેચાણ માટેના માલના પેકિંગમાં ઉપયોગ માટે નિર્ધારિત છે;

(ડી) એવા પાત્રો અથવા અન્ય સામગ્રી છે જેનો ઉપયોગ (બી) ખંડમાં ઉલ્લેખિત નોંધણી પ્રમાણપત્રમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ માલ અથવા માલના વર્ગોના પેકિંગ માટે કરવામાં આવે છે અથવા (સી) ખંડમાં ઉલ્લેખિત નોંધણી પ્રમાણપત્રમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ પાત્રો અથવા અન્ય સામગ્રીના પેકિંગ માટે કરવામાં આવે છે.

(જ) આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં થયેલ કોઈપણ વેચાણ ઉપર ઉપ-કલમ (૧) ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહીં, જો સુધી માલ વેચનાર વેપારી નિર્ધારિત સત્તાધિકારીને નિર્ધારિત રીતથી નીચે મુજબ રજૂ ન કરે-

(એ) નિર્ધારિત પ્રાધિકારી પાસેથી મેળવેલ નિર્ધારિત પ્રાર્થનામાં, જેમાં નિર્ધારિત વિગતો સમાવિષ્ટ હોય, એવા નોંધાયેલ વેપારી દ્વારા, જેને માલ વેચવામાં આવ્યો હોય, વિધિવત રીતે ભરેલું અને સહી કરેલું ઘોષણાપત્ર; અથવા

(બી) જો માલ સરકારને, જે નોંધાયેલ ડીલર ન હોય, વેચવામાં આવ્યો હોય, તો નિર્ધારિત પ્રાર્થનામાં વિધિવત રીતે ભરાયેલ અને સરકારના વિધિવત સત્તાધિકૃત અધિકારી દ્વારા હસ્તાક્ષરિત પ્રમાણપત્ર;

નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં અથવા પૂરતા કારણસર તે સત્તાધિકારી મંજૂરી આપે તેવી વધુ સમયમર્યાદામાં.

(પ) આ કલમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર, જો તેને એવો સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં આમ કરવું આવશ્યક છે, તો રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા, અને તેમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી તેવી શરતોને આધિન રહીને, હુકમ આપી શકે છે, –

(એ) કે આ અધિનિયમ હેઠળ રાજ્યમાં પોતાનું વ્યવસાયસ્થળ ધરાવતા કોઈપણ વેપારી દ્વારા, આંતરરાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં, આવા વ્યવસાયસ્થળમાંથી કરવામાં આવેલા આવા માલ અથવા માલના એવા વર્ગોના વેચાણ બાબતે, જેમનો ઉલ્લેખ સૂચનામાં કરવામાં આવ્યો હોય, કોઈ કર ચૂકવવાનો રહેશે નહીં, અથવા આવા વેચાણ પરનો કર ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) માં નિર્દિષ્ટ દરો કરતાં સૂચનામાં જણાવ્યા મુજબના નીચા દરે ગણવામાં આવશે;

(બી) કે કરવામાં આવેલ સૂચનાઓમાં જે માલના તમામ વેચાણો અથવા સૂચનામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ એવી શ્રેણીના માલના વેચાણો, આંતરરાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યના પ્રવાહમાં, રાજ્યમાં પોતાનું વ્યવસાયસ્થળ ધરાવતા કોઈપણ વેપારી દ્વારા અથવા સૂચનામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ એવા વેપારીઓની કોઈ શ્રેણી દ્વારા, કોઈપણ વ્યક્તિને અથવા સૂચનામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ એવી વ્યક્તિઓની કોઈ શ્રેણીને કરવામાં આવ્યા હોય, તે બાબતે આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ કર ચૂકવવાનો રહેશે નહીં અથવા આવા વેચાણો પરનો કર ઉપકલમ (૧) અથવા ઉપકલમ (૨) માં નિર્દિષ્ટ કરાયેલા

દરોથી નીચા એવા દરે, જે સૂચનામાં ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યો હોય, ગણવામાં આવશે."

વિવાદિત જાહેરનામું ઉપકલમ (૫) હેઠળ જારી કરવામાં આવી છે. આ ઉપકલમ, જ્યારે મૂળરૂપે અધિનિયમિત કરવામાં આવી હતી, ત્યારે નીચે મુજબ હતી:

"(૫) આ કલમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, કેન્દ્રીય સરકાર, જો તેને એવું સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં તેમ કરવું આવશ્યક છે, તો સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામું દ્વારા નિર્દેશ આપી શકે છે કે એવી જાહેરનામુંમાં ઉલ્લેખિત માલ અથવા માલના વગો અંગે અને તે યોગ્ય માને તેવી લાદવામાં આવનાર શરતોને આધીન રહીને, આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈપણ એવા વેપારી દ્વારા, જેના વ્યવસાયનું સ્થળ કોઈપણ સંઘ પ્રદેશમાં આવેલું હોય, એવા વ્યવસાયસ્થળમાંથી તેના દ્વારા આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્ય દરમિયાન આવા કોઈપણ માલના વેચાણ બાબતે કોઈ કર ચૂકવવાનો રહેશે નહીં, અથવા આવા વેચાણ પરનો કર ઉપકલમ (૧) માં નિર્ધારિત દરો કરતાં નીચા એવા દરે ગણવામાં આવશે

ઉપકલમ (૫) માં 'રાજ્ય સરકાર' અને 'રાજ્ય' શબ્દો ક્રમશઃ 'કેન્દ્ર સરકાર' અને 'કોઈપણ સંઘ પ્રદેશ' શબ્દોના સ્થાને, કેન્દ્રીય વેચાણ કર (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૫૭ (અધિનિયમ નં. ૧૬ સન ૧૯૫૭) ની કલમ ૨ દ્વારા પ્રતિસ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા. આથી, સુધારાથી રાજ્ય સરકારને (સુધારેલી જોગવાઈઓ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારના સ્થાને), જો તે એવી ઈચ્છા રાખે, તો કોઈપણ

માલ અથવા માલના કોઈ વર્ગને કેન્દ્રીય વેચાણ કરમાંથી મુક્ત કરવાનો અથવા તે માટે કરનો નીચો દર નિર્ધારિત કરવાનો અધિકાર સક્ષમ બનાવવામાં આવ્યો.

૧૯૫૭ ના સુધારા બિલના ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનની કલમ ૪ નીચે મુજબ વાંચાય છે:

આનુષંગિક રીતે, કલમ ૮(૫) માં એવો સુધારો કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે કે જેથી રાજ્ય સરકાર, જો તેવું ઇચ્છે, તો કોઈપણ માલ અથવા માલના કોઈ વર્ગને આંતરરાજ્ય વેચાણ કરમાંથી મુક્તિ આપી શકે.

તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં ઉપકલમ (૫) ને કેન્દ્રીય વેચાણ કર (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (અધિનિયમ નં. ૬૧ સન ૧૯૭૨નો) ની કલમ ૫(સી) દ્વારા ૧લી એપ્રિલ, ૧૯૭૩ થી અમલમાં આવે તે રીતે સ્થાનાપન કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૫૮ની સ્થાનાપન ઉપકલમ હેઠળ, રાજ્ય

સરકાર કોઈપણ માલના વર્ગ અથવા વર્ગો અંગે જ કરમાંથી મુક્તિ અથવા કરના દરમાં ઘટાડો મંજૂર કરી શકતી હતી, જ્યારે નવા સ્થાને પ્રતિસ્થાપિત ઉપકલમ એવી જ મુક્તિ અથવા ઘટાડો વ્યક્તિઓના સંદર્ભે પણ મંજૂર કરી શકાય તેવું જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૫(સી) અંગેની નોંધો નીચે મુજબ છે:,-"૨. બિલની કલમ ૫ની ઉપકલમ ૮(સી) નો હેતુ મુખ્ય અધિનિયમની કલમ ૮ ની હાલની ઉપકલમ (૫) ના સ્થાને નવી ઉપકલમ પ્રતિસ્થાપિત કરવાનો છે, જેથી રાજ્ય સરકારોને હાલની જેમ માત્ર કોઈપણ માલ અથવા માલના વર્ગો અંગે જ નહીં,

પરંતુ વ્યક્તિઓના સંદર્ભે પણ કરમાંથી મુક્તિ અથવા કરના દરમાં ઘટાડો મંજૂર કરવા સક્ષમ બનાવવામાં આવે. કરમાંથી મુક્તિ અથવા કરના દરમાં ઘટાડો ત્યારે જ મંજૂર કરી શકાશે જ્યારે રાજ્ય સરકારને એવો સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં એવું કરવું આવશ્યક છે. કારણ કે અગાઉથી એ તમામ પરિસ્થિતિઓનું અવલોકન કરવું શક્ય નથી કે જેમાં આવી મુક્તિઓ અથવા ઘટાડાઓ આવશ્યક બની શકે, અને કારણ કે આવી મુક્તિઓ અને ઘટાડાઓ માત્ર જાહેર હિતમાં જ મંજૂર કરી શકાય છે, તેથી આવી મુક્તિઓ અથવા ઘટાડાઓ મંજૂર કરવાની સત્તાનો પ્રત્યાયોજન સામાન્ય સ્વરૂપનો છે."

કલમ હેઠળ જારી કરવામાં આવેલી તા. ૧૨મી માર્ચ, ૧૯૯૭ ની વિવાદિત જાહેરનામું

અધિનિયમની ૮(૫) નીચે મુજબ છે:

"એસ.ઓ. ૩૨૦- કેન્દ્રીય વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને અને આ ૧૯૯૪ ને (સમયાંતરે થયેલા સુધારાઓ મુજબ) અધિષ્ઠાનમાંથી રદ કરીને, રાજ્ય સરકારને આ બાબતે સંતોષ થયેલ હોવાથી કે ઉક્ત કલમની ઉપકલમ (૧) અને (૨) હેઠળ, રાજ્યમાં વ્યવસાયનું સ્થાન ધરાવતા કોઈ પણ વેપારી દ્વારા, આંતરરાજ્ય વેપાર અને વાણિજ્યના પ્રવાહમાં એવા કોઈપણ સ્થળેથી તેની દ્વારા કરવામાં આવેલા સિમેન્ટના વેચાણ સંબંધે ચૂકવવાપાત્ર કરની ગણતરી નીચે દર્શાવેલ શરતોને આધીન રહી ૪% ના દરે કરવામાં આવશે:-

(૧) કે ડીલરે તેના દ્વારા જારી કરવામાં આવનાર આવા આંતરરાજ્ય વેચાણ માટેના બિલ અથવા રોકડ નોંધપત્રમાં ખરીદદારનું નામ અને સંપૂર્ણ સરનામું નોંધવું પડશે;

(૨) કે વ્યવહાર આંતરરાજ્ય વેચાણના સ્વરૂપનો હતો તે સાબિત કરવાનો બોજ વેપારી પર રહેશે; અને

(૩) કે આ જાહેરનામું હેઠળ આંતર-રાજ્ય વેચાણ કરનાર વિકેતાને, સમયાંતરે સુધારેલ તા. ૬.૫.૮૬ ની જાહેરનામું નં. એફ-૪(૭૨)/એફડી/જીઆર.૪/૮૧-૧૮ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ લાભનો દાવો કરવાનો હકદાર ગણવામાં આવશે નહીં.

આ સૂચના ૩૧મી માર્ચ, ૧૯૯૮ સુધી અમલમાં રહેશે.

અરજદારઓ તરફથી વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી શાંતિ ભૂષણે રજૂ કર્યું કે કલમ ૮(૫) હેઠળ જારી કરાયેલ વિવાદિત જાહેરનામું કેન્દ્રિય વેચાણ કર અધિનિયમમાં સમાવાયેલ વિધાનકીય નીતિ સાથે અસંગત હતી, કારણ કે આંતરરાજ્ય વેચાણ પર કરનો દર રાજ્યની અંદર તે જ માલ વેચવામાં આવે ત્યારે લાગતા કરના દર કરતાં ઓછો રાખવામાં આવ્યો છે અને વધુમાં કલમ ૮(૪) મુજબ પરિકલ્પિત ફોર્મ-સીમાં ઘોષણા અથવા ફોર્મ-ડીમાં પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની આવશ્યકતા પણ દૂર કરી દેવામાં આવી છે. તેમણે આગળ રજૂ કર્યું કે આ જાહેરનામું સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી,

કારણ કે તે એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની મુક્ત અવરજવરને અટકાવતી અથવા અવરોધતી હતી. આ દલીલના સમર્થનમાં તેમણે ઇન્ડિયન સિમેન્ટ એન્ડ અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય એન્ડ અન્ય, [૧૯૮૮] ૧ એસ.સી.સી. ૭૪૩ના કેસ ઉપર તથા અરજદારના પોતાના કેસ એટલે કે શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. એન્ડ અન્ય વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય એન્ડ અન્ય, [૧૯૯૭] એસ.સી.સી. ૪૦૬ ઉપર આધાર મૂક્યો. તેમણે સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ વિ. એન.કે. નટરાજ મુદલિયાર, [૧૯૬૮] ૩ એસ.સી.આર. ૮૨૯ના કેસમાં હેગડે, ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદા તરફ પણ અમારું ધ્યાન દોર્યું અને રજૂ કર્યું કે જે રીતે આંતરરાજ્ય વેચાણ પર કરનો દર ઘટાડવામાં આવ્યો છે તે માન્ય ન હતું. અંતમાં તેમણે ભારપૂર્વક દલીલ કરી કે અધિનિયમની કલમ ૮(પ) દ્વારા પરિકલ્પિત જાહેર હિતનો સ્વભાવ એવો ન હતો જેના આધાર પર રાજસ્થાન સરકારે આ વિવાદિત જાહેરનામું જારી કરી છે. તેમણે આ પણ રજૂ કર્યું કે ફોર્મ-સી અને ડી રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરીને રાજસ્થાન રાજ્યએ હકીકતમાં કરચોરીને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું અને આ માન્ય ન હતું તથા તેને અધિનિયમની કલમ ૮(પ) મુજબ પરિકલ્પિત જાહેર હિત તરીકે ગણાવી શકાય તેમ ન હતું.

—

સામાવાળાઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી હતી કે પડકારાયેલું અધિસૂચન જાહેર હિતમાં જારી કરવામાં આવ્યું હતું અને તે સંવિધાનના ભાગ ૧૩ નો ભંગ કરતું નહોતું. તેમનો આ પણ રજૂઆત હતો કે આ

અદાલત દ્વારા ઇન્ડિયન સિમેન્ટ (ઉપરોક્ત) અને શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. (ઉપરોક્ત) માં આપવામાં આવેલા નિર્ણયોમાં યોગ્ય કાનૂની સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો નથી અને તેઓનું પુનર્વિચારણ કરવું આવશ્યક છે. તેમનો આ પણ વાંધો હતો કે અરજદાર, જે ગુજરાત રાજ્યમાં એક વેપારી હતો, તેને રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા જારી કરાયેલા પડકારાયેલા અધિસૂચનને પડકારવાનો કોઈ લોકસ સ્ટેન્ડાર્ડ નહોતો

. સી

અમે જે દૃષ્ટિકોણ અપનાવી રહ્યા છીએ તેના અનુસંધાને, લોકસ સ્ટાન્ડી અંગેનો આ પ્રશ્ન નિર્ધારિત કરવાનો અમારો ઇરાદો નથી અને અરજદારોએ દાખલ કરેલી રિટ અરજી ગ્રાહ્ય છે તેવી ધારણાને આધારે અમે આ કેસમાં ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોની તપાસ કરવા આગળ વધીએ છીએ.

કલમ ૮ ના વાંચનથી સૂચિત થાય છે કે વસુલાત માટેની યોજના

કેન્દ્રીય વેચાણકર અધિનિયમ, ૧૯૫૬, અંતરરાજ્ય વેચાણ સંબંધિત, નીચેની વાંચ શ્રેણીઓ હેઠળ આવે છે:

(૧) સરકારને અથવા નોંધાયેલ વેપારીને, કલમ ૮(૩) માં ઉલ્લેખિત માલના વર્ણન સંબંધિત, વેપારી દ્વારા કરવામાં આવેલી આંતર-રાજ્ય વેચાણ પર ૪ ટકા દરે કર લાગુ પડશે, જો કલમ ૮(૪) માં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું હોય (કલમ ૮(૧)).

(આંતરરાજ્ય વેચાણના ટર્મઓવર પર વેપારી દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર ઓળખ કર, જે "ઘોષિત માલ" અંગે કલમ ૮(૧) હેઠળ આવતું નથી, તેવા માલના રાજ્યની અંદરના વેચાણ અથવા ખરીદી માટે લાગુ પડતા દરના બમણા દરે વસૂલ થશે યોગ્ય રાજ્ય (કલમ ૮(૨)(એ)).

(૩) ઘોષિત માલ સિવાયના માલના આંતરરાજ્ય વેચાણ સંબંધિત ચૂકવવાપાત્ર કર, અને જે કલમ ૮(૧) હેઠળ આવતું ન હોય, તે _ દસ ટકા અથવા સંબંધિત રાજ્યની અંદરના વેચાણ માટે લાગુ પડતા દરે, જે વધુ હોય તે મુજબ રહેશે (કલમ ૮(૨)(બી)).

(૪) કલમ ૮(૧) અથવા ૮(૨)(બી) માં સમાવિષ્ટ કોઈ પણ બાબત હોવા છતાં, જો માલ અંતરરાજ્ય વેચવામાં આવ્યો હોય, અને જેનું વેચાણ અથવા ખરીદી સંબંધિત રાજ્યના વેચાણકર કાયદા હેઠળ કરમાંથી મુક્ત હોય

સામાન્ય રીતે અથવા સામાન્ય રીતે કરપાત્ર હોય અને જ પ્રતિશત કરતાં નીચા દરે કર લાગુ પડતો હોય, તો તે કરમાંથી મુક્ત રહેશે અથવા કેન્દ્રિય વેચાણ કર અધિનિયમ હેઠળનો કર તે મુજબ નીચા દરે જ વસૂલવામાં આવશે

'રાજ્ય' માં પ્રાપ્ત થયેલ (કલમ ૮ (૨અ)).

એમ અધિનિયમની કલમ ૮(૧) થી ૮(૪) માં સમાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર જાહેર હિતમાં અને તે દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી શકે તેવી

શરતોને આધીન રહી, આંતર-રાજ્ય વેચાણ અંગે કોઈપણ વ્યક્તિને કરની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ આપી શકે છે, અથવા કલમ ૮(૧) અથવા ૮(૨) માં નિર્દિષ્ટ કરેલ દર કરતાં નીચો દર લાદી શકે છે (કલમ ૮(૫)). કલમ ૮(૫) રાજ્ય સરકારને જાહેર હિતમાં કલમ ૮(૪) ની આવશ્યકતા પરથી મુક્તિ આપવાનો અધિકાર આપે છે."

આ અદાલત સમક્ષ ધારા ૮ ની ઉપધારાઓ (૨), (૨અ) અને (૫) ની માન્યતા અંગે વિચારણા સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ વિ. એન. કે. નટરાજ મુદલિયાર, [૧૯૬૮] ૩ એસસીઆર ૮૨૯ માં ઉપસ્થિત થઈ હતી. તે કેસમાં સામાવાળાએ વડી અદાલત સમક્ષ સફળતાપૂર્વક એવો મત રજૂ કર્યો હતો કે ધારા ૮ ની ઉપધારાઓ (૨), (૨અ) અને (૫) સમાન આંતર-રાજ્ય વ્યવહારો પર વિવિધ રાજ્યોમાં કરના ભિન્ન દરો લાદે છે અથવા આવા ભિન્ન દરો લાદવાની સત્તા આપે છે, અને તેના પરિણામે કરના ભારમાં સર્જાતી અસમાનતા આંતર-રાજ્ય વેપાર, વાણિજ્ય અને અવાગમનને અસર કરે છે તથા અવરોધે છે, અને તેથી તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩ (૧) નું ઉલ્લંઘન કરે છે.

ન્યાયમૂર્તિ શાહ, તે સમયે તેઓ જેમ હતા તેમ, બહુમતિ માટે બોલતાં, આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણય આતિયાબારી ટિ કંપની લિ. વિ. આસામ રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૬૧] ૧ એસસીઆર ૮૦૯, ફર્મ એટીબી મહેતાહ મજિદ એન્ડ કંપની વિ. મદ્રાસ રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૬૩] સપ્. ૨ એસસીઆર ૪૩૫; ઓટોમોબાઇલ ટ્રાન્સપોર્ટ (રાજસ્થાન) લિ. વિ. રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન અને

અન્ય, [૧૯૬૩] ૧ એસસીઆર ૪૯૧, જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૩ સંબંધિત હતા, તેનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી નિરીક્ષણ કર્યું કે એ સ્થિર કાનૂન હતું કે કર કેટલાક પ્રસંગોમાં વેપારના પ્રવાહને પ્રતિબંધિત અથવા અવરોધિત કરી શકે, પરંતુ કરનો દરેક આરોપ એવો પરિણામ લાવતો નથી. આંતર-રાજ્ય વેચાણ ઉપર કેન્દ્રિય વેચાણ કર અધિનિયમ હેઠળનો કર તેની મૂળભૂત પ્રકૃતિમાં એવો કર હતો જે વેપાર અને વાણિજ્યની ગતિ પર ભાર મૂકી શકે, પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૦૨ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે વેપારની સ્વતંત્રતા ઉપર પ્રતિબંધો માત્ર એક રાજ્યમાં જ નહીં પરંતુ ભારતના પ્રદેશના કોઈપણ ભાગની અંદર પણ લાદી શકાય. આ દલીલનો વિચાર કરતાં, જેને હાઈકોર્ટે સ્વીકાર્યો હતો કે ભિન્ન રાજ્યો દ્વારા સમાન અથવા સરખી ચીજવસ્તુના વેચાણ પર કરના દરો પોતે જ ભેદભાવસભર છે, કારણ કે તે આંતર-રાજ્ય વેપાર અને વાણિજ્ય પર ભાર મૂકવાની મંજૂરી આપે છે અને રાજ્યો વચ્ચે તેના મુક્ત પ્રવાહને અસર કરે છે, ન્યાયમૂર્તિ શાહએ આગળ પાનું ૮૪૩ પર નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું:

અમે વડી અદાલત દ્વારા પ્રતિપાદિત અભિપ્રાય સ્વીકારી શકતા નથી. વેપારનો પ્રવાહ અનિવાર્ય રીતે વેચાણ કરના દરો પર નિર્ભર નથી હોતો; તે પુરવઠાના સ્ત્રોત, વપરાશના સ્થળ, વેપાર માર્ગોની ઉપલબ્ધતા, માલભાડાના દરો, વેપારસંબંધી સુવિધાઓ, કાર્યક્ષમ પરિવહનની ઉપલબ્ધતા તથા વેપાર ચલાવવા માટેની અન્ય સુવિધાઓ જેવા વિવિધ પરિબલો પર નિર્ભર રહે છે. આવી પરિસ્થિતિઓના ઉદાહરણો સહેલાઈથી કલ્પી શકાય છે કે જેમાં દેશમાં

કોઈ એક વિશિષ્ટ ભાગમાં કરનો દર ઓછો હોવા છતાં માલસામાન બીજા ભાગમાંથી ખરીદવામાં આવે, જ્યાં કરનો વધુ દર અમલમાં હોય. માની લો કે કોઈ વિશિષ્ટ રાજ્યમાં કોઈ નિર્દિષ્ટ જથ્થાબંધ વસ્તુ અંગે કરનો દર ૨% હોય, પરંતુ જો તે ઓછા દરનો લાભ બીજા રાજ્યના વેપારીને તે વસ્તુ લાંબા અંતર સુધી લાવવા માટે ચૂકવવાના માલભાડાથી નિષ્પ્રભ થઈ જાય, તો એવો વેપારી નજીકના રાજ્યમાંથી જ માલ ખરીદવા તૈયાર થશે, ભલે તે રાજ્યમાં કરનો દર વધુ હોય. દીર્ઘકાલીન વ્યાવસાયિક સંબંધોનું અસ્તિત્વ, સંચારસુવિધાઓની ઉપલબ્ધતા, ઉધારની સુવિધાઓ અને અન્ય અસંખ્ય પ્રાકૃતિક તથા વ્યાવસાયિક પરિબળો વેપારસંબંધી સંબંધોની જાળવણીમાં પ્રવર્તે છે, અને માત્ર એટલા માટે કે કોઈ વિશિષ્ટ રાજ્યમાં વેચાણ પરનો કરદર અન્ય રાજ્યોમાં અમલમાં રહેલા દરોથી વધુ છે, તેથી વેપારનો મુક્ત પ્રવાહ અવરોધિત થયો છે એવું અનિવાર્ય રીતે માનવામાં આવી શકતું નથી.

—

ફરીથી પૃષ્ઠ ૮૪૫ પર નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું:

કોઈ વિશિષ્ટ માલમાં આંતર-રાજ્ય વ્યવહારો સંબંધે રાજ્ય વિધાનમંડળ જે દર લાદે છે તે વિવિધ પરિબળો પર આધારિત હોવો જોઈએ. કોઈ રાજ્ય કોઈ માલ પર ઊંચો કરદર લાદવા પ્રેરિત થઈ શકે છે, તો તે ક્યારેક ત્યારે જ્યારે તે માલ રાજ્યની અંદર જરાય ઉપભોગમાં લેવાતો ન હોય, અથવા જો તેને એવું લાગતું હોય કે રાજ્યની અંદરના ઉપભોક્તાઓ પર પડતો ભાર, અંતે રાજ્ય બહારના

ઉપભોક્તાઓ પાસેથી પ્રાપ્ત થતી આવકના લાભથી વધુ પ્રમાણમાં સમતોલ થઈ જશે. વેચાણ કરના દરો લાદવાની પ્રક્રિયા સામાન્ય રીતે રાજકીય અને આર્થિક પરિબલોથી પ્રભાવિત થાય છે. જો દર એટલો ઊંચો હોય કે સંભાવિત વેપારીઓને તે માલ ખરીદવાથી દૂર ધકેલી દે અને તેમને પુરવઠાના અન્ય સ્ત્રોતોનો આશરો લેવા મજબૂર કરે, તો પોતાનાં હિતમાં રાજ્ય ખરીદદારોને આકર્ષવા માટે દરમાં યોગ્ય ફેરફાર કરશે વધુમાં, લોકશાહી બંધારણમાં અતિશય ઊંચા કરદરના અધિભાર વિરુદ્ધ રાજકીય શક્તિઓ કાર્યરત રહેશે. કોઈ માલના વેચાણ પરનો કરદર સામાન્ય રીતે મનસ્વી વિચારણાઓ પર આધારિત ન હોઈ શકે, પરંતુ કોઈ નિશ્ચિત માલમાં વેપારની સુવિધા, બજારની પરિસ્થિતિઓ—આંતરિક તથા બાહ્ય—અને ઉપભોક્તાઓ ઊંચા કરદર સમાવેશિત કિંમતે ગભરાઈને દૂર ન થઈ જાય તેની સંભાવના, આ બધાના પ્રકાશમાં નક્કી થવો જોઈએ. કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) તરફ પણ ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે, જે રાજ્ય સરકારને, કલમ ૮ માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જાહેર હિતમાં આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યમાં થતા વેચાણ પર કર માફ કરવાની અથવા નીચા દરે કર લાદવાની સત્તા આપે છે. સ્પષ્ટ છે કે વિધાનમંડળે એવો વિચાર રાખ્યો છે કે આર્થિક શક્તિઓ સાથે સુસંગત એવા દરોમાં લવચીકપણું જાળવી શકાય.

અદાલતે અનુરૂપ રીતે કલમ ૮(૨), ૮(૨એ) અને ૮(૫) ની વૈધતા યથાવત્ રાખી અને પાનું ૮૪૬ પર નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

કેન્દ્રીય વેચાણવેરા અધિનિયમ સંઘીય સંસદના અધિકાર હેઠળ ઘડવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તે વેરો રાજ્યની ચાંત્રિકતા દ્વારા વસૂલવામાં આવે છે અને અંતે રાજ્યોના હિત માટે લાદવામાં આવે છે તથા કાનૂની રીતે રાજ્યોને સોંપવામાં આવેલો છે. તે બાબત બંધારણ (છઠ્ઠું સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૫૬ દ્વારા અનુચ્છેદ ૨૬૯ માં કરાયેલા સુધારાઓથી અને કેન્દ્રીય વેચાણવેરા અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમો (૧) અને (૪) ના પ્રણયનથી સ્પષ્ટ થાય છે. કેન્દ્રીય વેચાણવેરો, જોકે કેન્દ્રીય સરકારના નામે લાદવામાં અને વસૂલવામાં આવે છે, તે રાજ્યોના હિત માટે લાદવામાં આવતા વેચાણવેરા આદાયનો એક ભાગ છે. આંતરરાજ્ય વ્યવહારો સંદર્ભે કોઈ ચીજવસ્તુ પર વેચાણવેરો લાદવાની સત્તા રાજ્યોને સોંપવામાં આવવાથી કોઈ ભેદભાવ આચરવામાં આવતો નથી; અને જે રાજ્યમાંથી માલની હિલચાલનો પ્રારંભ થાય છે તે રાજ્યને, અગાઉ દર્શાવેલ મર્યાદાને આધીન રહી, તે રાજ્યમાં પ્રવર્તમાન દરોએ વેચાણના વ્યવહારો પર કેન્દ્રીય વેચાણવેરો લાદવાની સત્તા આપવામાં આવવાથી પણ, અમારા નિર્ણય મુજબ, કોઈ ભેદભાવ આચરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવી શકે નહીં.

હેગડે, ન્યાયાધીશે, શાહ, ન્યાયાધીશ દ્વારા પહોંચવામાં આવેલા નિષ્કર્ષ સાથે સંમત રહીને એક અલગ ચુકાદો આપ્યો કે કલમ ૮ ની ઉપરોક્ત ઉપકલમો બંધારણસંગત હતી, પરંતુ તે નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવા માટેના તેમના કારણો, તેમછતાં, બહુમતી દ્વારા સ્વીકારાયેલા કારણો જેવા નહોતા. હેગડે, ન્યાયાધીશે

નોંધ્યું કે એકવાર એવું દર્શાવવામાં આવે કે કોઈ ઉપાય પ્રથમદ્રષ્ટિએ એક રાજ્યના રહેવાસીઓને બીજા રાજ્યના રહેવાસીઓ કરતાં અગ્રતા આપે છે, અથવા વિવિધ રાજ્યોમાં કરના ભિન્ન દરો અપનાવવામાં આવતા હોવાથી એક રાજ્યના રહેવાસીઓ અને બીજા રાજ્યના રહેવાસીઓ વચ્ચે ભેદભાવ કરે છે, ત્યારે કલમ ૩૦૩(૧) ને ધ્યાનમાં લેતાં મુદ્દો ભિન્ન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ટેક્ષેશન ઈન્કવાયરી કમિટી રિપોર્ટનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, તેમણે પૃષ્ઠ ૮૫૩ પર નોંધ્યું કે "એથી, સ્પષ્ટ છે કે આ અધિનિયમ અવ્યવસ્થિત વિધાન નથી; તે આ મુદ્દાના વિવિધ પાસાઓ અંગે ઊંડા વિચાર અને સ્પષ્ટ વિશ્લેષણનું પરિણામ છે. આવી જોગવાઈને 'જાહેર હિતમાં નથી' અથવા કલમ ૩૦૩(૧) નો ભંગ કરતી છે એમ ઠરાવવામાં આ અદાલત ધીમી રહેશે." ત્યારબાદ માનનીય ન્યાયાધીશે કલમ ૮ ની વિવિધ પડકારાયેલ ઉપકલમોની વિશ્લેષણાત્મક મૂલવણી કરી અને તે બંધારણસંગત હોવાનું નિષ્કર્ષ આપ્યું તથા પૃષ્ઠ ૮૫૬ પર નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

જો આપણે એ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીએ કે આંતર-રાજ્ય વેચાણ પરનો વેચાણકર રાજ્યોના હિતાર્થે વસૂલવામાં આવે છે અને વધુમાં એ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રાખીએ કે પ્રત્યેક રાજ્ય સરકાર પોતાના હિતમાં તે રાજ્યમાં ઉદ્યોગ અને વાણિજ્યના વિકાસ માટે શક્ય તેટલી શ્રેષ્ઠ પરિસ્થિતિ ઊભી કરવા બંધાયેલી છે, તો એમ માનવું ચુકિતસંગત છે કે તેઓ આર્થિક શક્તિઓ પ્રત્યે અંધ નહીં રહે. સાવચેતી રાખવાની એકમાત્ર બાબત એટલી છે કે તેઓ પોતાની કરાધાન સત્તાનો આશ્રય લઈને પોતાના રાજ્યમાં વેપારના પ્રવાહમાં અવરોધ ન ઊભો કરે.

સામાન્ય રીતે તેઓ પોતાના રાજ્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલી માલસામાન રાજ્ય બહાર વેચાય તે સુનિશ્ચિત કરવા રસ ધરાવશે. રાજ્યમાં વેપારના મુક્ત પ્રવાહ વિરુદ્ધ ચુકિતસંગત રીતે પૂરતા રક્ષણાત્મક ઉપાયો અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા કરવામાં આવ્યા છે; પ્રથમ, જે રાજ્યમાં માલસામાન ઉત્પન્ન થાય છે તે રાજ્યમાં વેચાણ કર વસૂલવાની જોગવાઈ કરીને, અને દ્વિતીય, દરો નક્કી કરવાની રાજ્યોની સત્તા પર વિવિધ મર્યાદાઓ મૂકીને. મારી દૃષ્ટિએ, પડકારવામાં આવેલી કોઈપણ જોગવાઈનો આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્ય પર સીધી અથવા તાત્કાલિક અસર પડતી નથી.

—

ઉપરોક્ત નિર્ણય એન.કે. નટરાજ મુદલિયારના મામલામાં (પૂર્વોક્ત) એ માત્ર કલમ ૮(૨)(૨એ) અને (૫) ની વૈધતા જ ચલાવત રાખી નહોતી, પરંતુ એ પણ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૮ની ઉપકલમ (૫) રાજ્ય સરકારને, કલમ ૮માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જાહેર હિતમાં કરનો દર માફ કરવા અથવા ઓછો કરવા સત્તાધિકૃત કરે છે. તેથી, કલમ ૮(૫) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગને પડકાર માત્ર એ આધાર પર જ થઈ શકે કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ જાહેર હિતમાં કરવામાં આવ્યો નથી.

તમિલનાડુ રાજ્ય તથા અન્ય વિ. સીતાલક્ષ્મી મિલ્સ તથા અન્ય, [૧૯૭૪] એસીસી ૪૦૮ માં, અધિનિયમની કલમ ૮(૨)(બી) ની માન્યતા અંગેનો પ્રશ્ન બંધારણની કલમો ૩૦૧ અને ૩૦૩ ના પ્રકાશમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતની

બંધારણીય પીઠ દ્વારા ફરી એકવાર વિચારવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૮(૨)(બી) ની માન્યતા યથાવત્ રાખતાં અને એન.કે. નટરાજ મુદલિયાર (ઉપરોક્ત) ના કેસના નિર્ણયનું અનુસરણ કરતાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે પાનું ૪૧૪ પર નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"કલમ ૮(૨)(બી) બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૩(૧) નો ભંગ કરતી હોવાનું જે વાદ કરવામાં આવ્યો છે, તે બાબતમાં કે વિવિધ રાજ્યોમાં આંતરરાજ્ય વેચાણ પર વેચાણવેરાના દરો અલગ અલગ હોવાને કારણે આંતરરાજ્ય વેચાણ પર કરના દરો ભિન્ન રહેશે અને પરિણામે એકસરખી અથવા સમાન ચીજવસ્તુઓના વેચાણ પર અસમાન કર લાદવામાં આવશે, એટલું કહેવું પૂરતું છે કે આ પ્રશ્નનો આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ વિ. એન.કે. નટરાજ મુદલિયાર (ઉપરોક્ત) કેસમાં વિચાર કર્યો હતો અને અદાલતે આ વાદ નામંજૂર કર્યો હતો. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે માત્ર એટલા માટે કે અલગ અલગ રાજ્યોમાં એકસરખી અથવા સમાન ચીજવસ્તુના વેચાણ પર કરના દરો જુદા જુદા છે, તેને સ્વયં ભેદભાવપૂર્ણ કહી શકાય નહીં, કારણ કે વેપારનો પ્રવાહ આવશ્યક રીતે વેચાણવેરાના દરો પર નિર્ભર કરતો નથી; અદાલત મુજબ તે પુરવઠાના સ્ત્રોત, ઉપભોગનું સ્થળ, વેપાર માર્ગોની અસ્તિત્વ, માલભાડાના દરો, વેપાર સુવિધાઓ, કાર્યક્ષમ પરિવહનની ઉપલબ્ધતા અને વેપાર ચલાવવા માટેની અન્ય સુવિધાઓ જેવા વિવિધ પરિબલો પર નિર્ભર કરે છે".

અતિશય પ્રતિનિધિત્વના દોષથી તે પીડિત છે એવા આધાર પર અધિનિયમની કલમ ૮(૨)(બી) ની વૈધતા અંગે પણ આ અદાલતની સંવિધાન પીઠે ગ્વાલિયર રેયોન સિલ્ક એમ.એફ.જી. (ડબલ્યુ.વી.જી.) કો. લિ. વિ. ધ અસિસ્ટન્ટ કમિશનર ઓફ સેલ્સ ટેક્સ એન્ડ ઓર્સ., [૧૯૭૪] ૪ એસ.સી.સી. ૯૮ માં વિચારણા કરી હતી અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સંસદે અધિનિયમની કલમ ૮(૨)(બી) ઘડીને પોતાની વિધાનકારી ફરજનો ત્યાગ કયો ન હતો.

વિડિયો ઇલેક્ટ્રોનિક્સ પ્રા. લિ. અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.સી. ૮૭ માં, પડકાર ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણવેરા અધિનિયમની કલમ ૪-એ અને કેન્દ્રીય વેચાણવેરા અધિનિયમની કલમ ૮(પ) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી એવી સૂચનાઓને હતો, જેઓ હેઠળ તેમાં નિર્દિષ્ટ માલસામાન અંગે ઉત્પાદકોની નવી એકમોને ૩ થી ૭ વર્ષ સુધીની જુદી જુદી અવધિ માટે કોઈપણ વેચાણવેરાની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી હતી. તેમાંના અરજદારો, જેઓ નવા ઉત્પાદકો નહોતા અને ઉપરોક્ત સૂચનાઓનો લાભ દાવો કરવાનો હક ધરાવતા નહોતા, તેમણે દલીલ કરી હતી કે સંવિધાનના ભાગ ૧૩ દ્વારા આર્થિક એકમ તરીકે ભારતની એકતાનું સંરક્ષણ કલ્પવામાં આવ્યું છે અને તેથી સમગ્ર ભારતમાં વેપાર અને વાણિજ્યનો અવરજવરનો મુક્ત પ્રવાહ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે અને પરિણામે, અથવા તો રાજ્યએ સ્થાનિક રીતે ઉત્પાદિત હોય કે અન્ય રાજ્યોમાંથી આયાત કરાયેલ

હોય તે હકીકતનો ભેદ રાખ્યા વિના તમામ માલસામાનને મુક્તિ આપવી જોઈએ, નહીં તો તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૪ અને ૩૦૪(એ) નો ભંગ ગણાશે. આ દલીલને નકારી કાઢતાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સામાન્ય દર સમાન રાખતાં રાખતાં, મર્યાદિત અવધિ માટે કેટલીક ઉદ્યોગો અંગે વિશેષ દરો રાજ્યોએ નિર્ધારિત કરી શકે છે અને તેથી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૪(એ) ની જોગવાઈઓનો ભંગ થતો નથી. આ નિષ્કર્ષે પહોંચતાં પાનું ૧૦૮ પર નીચે મુજબ નોંધ કરવામાં આવી હતી:

"આર્થિક અવરોધની સંકલ્પનાને બદલાતી પરિસ્થિતિઓ સાથે ગતિશીલ અર્થમાં સ્વીકારવી આવશ્યક છે. એક સમયબિંદુએ જે બાબત આર્થિક અવરોધ ગણાય છે તે ઘણીવાર બીજા સમયબિંદુએ એવી રહેતી નથી. રાજ્યના લોકોને તેવા મુક્તિઓ આપવા અંગેના અધિકારથી વંચિત કરવું ખોટું રહેશે, જે અધિકાર બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની સૂચિ ૨ માંના વિધાન વિષયક મથકોની પૂર્ણ સત્તાઓમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. સંઘીય શાસનવ્યવસ્થામાં, તમામ રાજ્યોને મર્યાદિત અવધિ માટે નિર્દિષ્ટ વર્ગને મુક્તિ આપવા સત્તા હોય ત્યારે, આવી મુક્તિ આપવાનું કાર્ય આર્થિક એકતાની સંકલ્પના વિરુદ્ધ ગણાવી શકાય નહીં. ભારતના લોકો માટેની આર્થિક એકતાની વિષયવસ્તુ (સિક સંકલ્પના) માં, ઔદ્યોગિક વિકાસ હાંસલ કરવા માટે અથવા વિકાસ અને વૃદ્ધિમાં આર્થિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કર પ્રોત્સાહનો આપવા હેતુસર વિશેષ કિસ્સાઓમાં મુક્તિ આપવા અથવા કરનો દર ઘટાડવાની સત્તાનો અવશ્ય સમાવેશ થતો હોય

છે. જ્યારે તમામ રાજ્યો પાસે મુક્તિ આપવા અથવા દરોમાં ઘટાડો કરવાની આવી જોગવાઈઓ હોય, ત્યારે રાજ્યો વચ્ચે પરસ્પર આર્થિક યુદ્ધ અથવા દેશના આર્થિક વિખંડનની વાત જ ઊભી થતી નથી. કોઈપણ પક્ષકાર માટે એવું કહેવું ખુદ્દું નથી કે આ કરવામાં આવવું જોઈએ અને આ કરવામાં આવવું જોઈએ નહીં, એક રીતે હોય કે બીજી રીતે. એ બાબત વિવાદિત થઈ શકે નહીં કે રાજ્યો માટે કર વસૂલ કરવો અને ત્યારબાદ તે જ રકમ માફ કરવી અથવા સહાયરૂપે સ્થાનિક ઉત્પાદકોને પરત ચુકવવી ખુદ્દી બાબત છે, અને તે ન તો ભેદભાવરૂપ ગણાશે અને ન તો બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૪(એ) થી આઘાત પામશે. આ પ્રકરણમાં અને તમામ બંધારણીય ન્યાયનિર્ધારણોમાં પણ .

—

.

મામલાના મૂળ તત્ત્વનું અવલોકન કરીને એ શોધવાનું રહે છે કે શું તેમાં બંધારણીય હુકમના ઉલ્લંઘનરૂપે કોઈ ભેદભાવ છે કે નહીં. અધિનિયમની "કલમ ૮(પ)", જેને માન્ય ઠરાવવામાં આવી છે અને જેના કાર્યક્ષેત્રનું સ્પષ્ટીકરણ ઉપરોક્ત નિર્ણયો માં કરવામાં આવ્યું છે, તે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્યમાં વ્યવસાયનું સ્થળ ધરાવતા કોઈપણ વેપારી દ્વારા ચોક્કસ પ્રકારના માલના આંતરરાજ્ય વેચાણ બાબતે કોઈ કર ચૂકવવાનો રહેશે નહીં અથવા તો કરની ગણતરી પેટાકલમ (૧) અથવા પેટાકલમ (૨) માં નિર્ધારિત દરોથી નીચા દરે કરવામાં આવશે. ચોક્કસ પ્રકારના માલ, જેમ કે હાલના કેસમાં સિમેન્ટ, ઉપર

આંતરરાજ્ય વેચાણકરથી મુક્તિ આપવાની અથવા તેના દરમાં ઘટાડો કરવાની આ સત્તાનો ઉપયોગ, નિશ્ચિત જ, ત્યારે જ કરવો રહે કે જ્યારે રાજ્ય સરકારને એ બાબતે સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં એવું કરવું આવશ્યક છે. સામાવાળાઓએ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે તા. ૮મી જાન્યુઆરી, ૧૯૯૦ની જાહેરનામું દ્વારા કરનો દર ૭% સુધી ઘટાડવામાં આવતા, તે નાણાકીય વર્ષના અંતિમ ત્રિમાસિક ગાળામાં લાખો રૂપિયાનું વધારાનું આવકપ્રાપ્તિ થયું હતું. જવાબરૂપ સોગંદનામામાં પણ એવું જણાવાયું છે કે જો રાજસ્થાન રાજ્યની ઉદ્યોગ સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહનો આપવામાં ન આવે, તો રાજ્યનો વધુ આર્થિક, ઔદ્યોગિક અને સામાજિક વિકાસ અવરોધિત થશે. રાજ્યમાં સિમેન્ટનું ઉત્પાદન, વપરાશ કરતાં ઘણું વધારે હતું. સિમેન્ટ ઉત્પાદકો પાસે ઉપલબ્ધ વધિયારો જથ્થો રાજ્યની બહાર વેચવો આવશ્યક હતો અને જો સિમેન્ટ ઉત્પાદન એકમોને પોતાનું સિમેન્ટ રાજ્યની બહાર વેચવું લાભદાયક ન બનતું, તો રાજ્યની અંદરની સિમેન્ટ ઉદ્યોગ વ્યવસ્થા અશક્ત બની જાત, જેને કારણે રાજસ્થાન રાજ્ય ઉપર પ્રતિકૂળ ઔદ્યોગિક, સામાજિક અને આર્થિક અસર પડત અને પરિણામે તે જાહેર હિતને હાનિકારક બનત. આંતરરાજ્ય વેચાણ ઉપર અગાઉથી અમલમાં રહેલો ઊંચો કરદર એવો પરિણામ લાવ્યો હતો કે ઉત્પાદક એકમો રાજસ્થાન રાજ્યમાં કોઈ કર ચૂકવ્યા વિના સિમેન્ટને એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં શાખા હસ્તાંતરણ દ્વારા મોકલવાની પદ્ધતિ અપનાવતા હતા અને આંતરરાજ્ય વેચાણકર ઘટાડવાથી કર વસૂલાતમાં વધારો થયો હતો.

રાજસ્થાનમાં ૩૩ એકમો હતાં, જે સિમેન્ટના ઉત્પાદન કાર્યમાં સંકળાયેલા હતાં, એવું જણાવવામાં આવ્યું છે .

—

૧૦૪૭૫ કર્મચારીઓને સીધી રોજગારી પૂરી પાડતી હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. તે ઉપરાંત, ૨૫૦૦૦ કામદારો ખનન ઉદ્યોગમાં રોકાયેલા હોવાનું જણાવાયું હતું અને ૫૦૦૦૦થી વધુ કામદારો સહાયક પ્રવૃત્તિઓ, એટલે કે પરિવહન, ચડત, ઉતારત અને બજારીકરણ વગેરેમાં રોકાયેલા હતા. રાજસ્થાન રાજ્યની અંદર સિમેન્ટની માંગ મર્યાદિત હોવાથી, રાજસ્થાન રાજ્યમાંથી સિમેન્ટના આંતર-રાજ્ય વેચાણને પ્રોત્સાહન આપવું અનિવાર્ય બન્યું હતું. આંતર-રાજ્ય વેચાણવેરાનો દર ઘટાડવાથી વધુ કર-આવક પ્રાપ્ત થવામાં અને ઉદ્યોગ ચાલુ રહેવામાં સહાય મળી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉક્ત જાહેરનામું જારી કરવી અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) દ્વારા કલ્પાયેલ જાહેર હિતમાં હતી. અરજદારના વિદ્વાન વકીલની આ દલીલ સાથે અમે સહમત થઈ શકતા નથી કે પડકારાયેલ જાહેરનામુંનો એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની મુક્ત અવરજવર અટકાવવાનો અથવા તેમાં અવરોધ ઊભો કરવાનો પ્રભાવ હતો. રાજસ્થાન રાજ્યની હદ સુધી જોવામાં આવે તો તેની અસર વિપરીત હતી. માત્ર એટલા માટે કે ગુજરાત રાજ્યમાં સિમેન્ટના વેચાણ પર લાગુ પડતો સ્થાનિક કરનો દર, રાજસ્થાનમાંથી વેચાયેલ સિમેન્ટ પર લાગતા આંતર-રાજ્ય વેચાણવેરા કરતાં વધુ હતો, તે આધારે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં કે

પડકારાયેલ જાહેરનામુંએ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની મુક્ત અવરજવર અટકાવી અથવા તેમાં અવરોધ ઊભો કર્યો. હકીકતમાં, પડકારાયેલ જાહેરનામુંની અસર તેની વિરુદ્ધ હતી, એટલે કે રાજસ્થાનમાંથી અન્ય રાજ્યોમાં સિમેન્ટની અવરજવરમાં વધારો થયો. એવી સ્થિતિ નહોતી કે પડકારાયેલ જાહેરનામુંએ એવો અવરોધ ઊભો કર્યો હોય જેનાથી માલની મુક્ત અવરજવર અડચણમાં આવી હોય; પરંતુ તેના વિપરીત, વેચાણવેરાનો અવરોધ ઘટાડવામાં આવ્યો જેના પરિણામે આંતર-રાજ્ય વેપારના પરિમાણમાં વધારો થયો.

નિઃસંદેહ એ સાચું છે કે અધિનિયમની કલમ ૮ રાજ્યંતર વેચાણ નોંધાયેલા વેપારીને અથવા રાજ્યની બહાર આવેલા શાસકીય વિભાગને કરવામાં આવે ત્યારે ફોર્મ-સી અને ફોર્મ-ડી રજૂ કરવાની કલ્પના કરે છે. પરંતુ કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) હેઠળ જારી કરવામાં આવેલી જાહેરનામુંને, તેમાં રહેલી નોન-ઓબ્સ્ટેન્ટ જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં, પ્રભાવી અગ્રતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ફોર્મ-સી અને ફોર્મ-ડીને રાજસ્થાનમાંથી કોઈ નોંધાયેલા વેપારીને અથવા રાજસ્થાનની બહાર આવેલા શાસકીય વિભાગને વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ રાજ્યંતર વેચાણના પુરાવા તરીકે માનવામાં આવે છે. આક્ષેપિત જાહેરનામું અનુસાર વેચનારને રાજ્યંતર વેચાણ સંબંધિત તે જે બિલ અથવા રોકડ મેમો જારી કરવો ફરજિયાત છે તેમાં ખરીદદારનું નામ અને સરનામું નોંધવું જરૂરી છે અને વેપારીએ સાબિત કરવું જરૂરી છે કે વ્યવહાર રાજ્યંતર વેચાણના સ્વરૂપનો હતો. ફોર્મ-સી અને ફોર્મ-ડી રજૂ કરવાની આવશ્યકતાને બદલે વેપારી માટે બિલ અથવા રોકડ

મેમોમાં ખરીદદારનું નામ અને સરનામું નોંધવું ફરજિયાત બનાવવાથી કરચોરીને સહેલ બનાવવાનો પરિણામ આવશે, એવું માનવા માટે અમે સહમત નથી. રાજસ્થાન રાજ્યનો અનુભવ એવો રહ્યો છે કે આવી જાહેરનામુંઓ જારી થવાથી સિમેન્ટના રાજ્યંતર વેચાણ ઉપર તેની કર આવકમાં વધારો થયો હતો.

ઇન્ડિયન સિમેન્ટ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં અદાલત. આ અદાલત તે કેસ સાથે સંબંધિત હતી જેમાં આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યએ અધિનિયમની કલમ ૮(૫) હેઠળ તે રાજ્યમાંથી આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્ય દરમિયાન થયેલ વેચાણ અંગે કરના દરમાં ઘટાડો કરતી જાહેરનામું બહાર પાડી હતી. આ અદાલતે એટિયાબારી ટી કો. લિ., એન.કે. નટરાજ મુદલિયર, ગ્વાલિયર રેયોન સિલ્ક મેન્યુફેક્ચરિંગ (ડબલ્યુવીજી.) કો. લિ. અને સીતાલક્ષ્મી મિલ્સ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતના નિર્ણયોના ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, પાનું ૭૫૯ પર નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

આંતર-રાજ્ય વેચાણ કરના દરમાં ફેરફારથી મુક્ત વેપાર અને વાણિજ્ય પર અસર થતી નથી અને તે સ્થાનિક પ્રાધાન્ય ઊભું કરે છે, જે બંધારણના ભાગ ૧૩ ની યોજનાના વિરોધમાં છે. આ જાહેરનામું બિન-નોંધાયેલ વેપારીઓને પણ લાભનો વિસ્તાર કરે છે અને બાબતના આ પાસા અંગે હેગડે, ન્યાયમૂર્તિના અવલોકનો પ્રાસંગિક છે. તેથી, આંધ્ર પ્રદેશ સરકારની બંને જાહેરનામુંઓ દોષિત છે અને બંધારણના ભાગ ૧૩ ની જોગવાઈઓના અંકુશમાં આવે છે. તેઓને કાયદામાં ટકાવી રાખી શકાતી નથી.

ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ, આદરપૂર્વક કહીએ તો, આ અદાલતની સંવિધાન પીઠોના તે નિર્ણયોમાંથી ઉત્પન્ન થતું નથી, જેમનો અગાઉ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આંતર-રાજ્ય વેચાણવેરાના દરમાં ફેરફારને અધિનિયમની કલમ ૮(૫) દ્વારા સ્પષ્ટપણે મંજૂરી આપવામાં આવી છે, અને તેની માન્યતા એન.કે. નટરાજા મુદાલીયાર પ્રકરણમાં (ઉપરોક્ત) સ્પષ્ટ રીતે યથાવત્ રાખવામાં આવી છે. તેવી સ્થિતિમાં, ઇન્ડિયન સિમેન્ટ પ્રકરણમાં (ઉપરોક્ત) કરવામાં આવેલું તે નિષ્કર્ષ કે આંતર-રાજ્ય વેચાણવેરાના દરમાં એવો ફેરફાર, જે સ્થાનિક પ્રાધાન્ય ઊભું કરે, તે સંવિધાનના ભાગ ૧૩ ની યોજનાના વિરુદ્ધ છે, યોગ્ય નથી. ઇન્ડિયન સિમેન્ટ પ્રકરણમાં (ઉપરોક્ત) હેગડે, ન્યાયમૂર્તિની ટિપ્પણીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જે નીચે મુજબ હતી.

કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) જાહેર હિતમાં વ્યક્તિગત મુક્તિઓ આપવાની જોગવાઈ કરે છે. આવી સત્તા તમામ કરારોપણ સંબંધિત ઉપાયોમાં હોય છે. તે અનપેક્ષિત પરિસ્થિતિઓ માટે જોગવાઈ કરવા માટે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે બિહારમાં દુષ્કાળ પડ્યો હતો, ત્યારે જો પંજાબના કોઈ વેપારીએ તે રાજ્યની કોઈ પરોપકારી સંસ્થાને, ભૂખમરાથી પીડાતા લોકોને વિતરણ કરવા માટે, વાજબી કિંમતે માલ વેચવાનો ઉપક્રમ કર્યો હોત, તો પંજાબ સરકારે તે વેપારીને વેચાણકર ચુકવવાથી મુક્તિ આપી હોત તો તે જાહેર હિતમાં ગણાત. આવી સત્તા તરત કે સીધી રીતે વેપારના મુક્ત પ્રવાહને અસર કરી શકતી નથી. પ્રશ્નાધીન

સત્તાને દોષપૂર્ણ કહેવાઈ શકે નહીં. જો તે સત્તાનો કોઈ દુરુપયોગ થાય, તો તેને પડકારી શકાય છે.

અમને એન.કે. નટરાજા મુદતિયર કેસ (ઉપરોક્ત) માં હેગડે, ન્યાયાધીશનાં આ અવલોકનોમાં એવું કોઈ સંકેત જણાતો નથી કે જાહેર હિતમાં આંતર-રાજ્ય વેચાણ કરનો દર ઘટાડવામાં આવી શકતો નથી, ભલે તેનાથી લાભ થતો હોય, જો કે તેનો દુરુપયોગ ન થતો હોય તો તે માન્ય ઠરી શકે. તેથી, અમે ઠરાવીએ છીએ કે ઇન્ડિયન સિમેન્ટ કેસ (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય યોગ્ય રીતે કરવામાં આવ્યો નહોતો અને તેથી, તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કો. કેસમાં (ઉપરોક્ત), રાજસ્થાન રાજ્ય તરફથી એવો વાદ કરવામાં આવ્યો હતો કે અધિનિયમની કલમ ૮(૫) દ્વારા કલ્પાયેલ જાહેર હિતનો અર્થ, જ્યાં સુધી રાજસ્થાન રાજ્યનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી રાજસ્થાનની જનતાના હિત તરીકે સમજવાનો રહેશે અને વધારાની આવક રાજસ્થાનની પ્રજાના હિત માટે વાપરી શકાય તેવી હોવાથી સત્તાના વિવાદિત પ્રયોગને જાહેર હિતમાં થયેલો માનવો જોઈએ. આ દલીલ સ્વીકારવામાં આવી નહોતી અને એમ નોંધાયું હતું કે જાહેર હિતનું અર્થઘટન કેન્દ્રીય વેચાણ કર અધિનિયમ અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૪ ના સંદર્ભમાં કરવું આવશ્યક છે. આગળ એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આવકમાં વધારો અને તેનો રાજ્યની જનતા માટે ઉપયોગ સામાન્ય રીતે જાહેર હિતમાં ગણાવી શકાય, પરંતુ માત્ર એ કારણસર જ તેને પૂરતું માનવામાં આવી શકે નહીં, જો તેનો અસર અધિનિયમની

નીતિ અને બંધારણીય જોગવાઈઓના ઉદ્દેશના વિરુદ્ધ જતી હોય. અમને એવું જણાય છે કે અધિનિયમની કલમ ૮(૫) રાજ્ય સરકારોને સ્પષ્ટપણે આ સત્તા આપે છે કે, જો તેઓ આ બાબતમાં સંતોષ પામે કે જાહેર હિતમાં એવું કરવું આવશ્યક છે, તો આંતર-રાજ્ય વેચાણ કરનો દર ઘટાડે. ૧૯૫૭ પહેલાં, કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) દ્વારા કેન્દ્રીય સરકારને, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, જાહેર હિતમાં એવું કરવું જરૂરી હોય તો વેચાણ કરનો દર ઘટાડવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. કેન્દ્રીય વેચાણ કર સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૫૭ દ્વારા સંસદે આ સત્તા કેન્દ્રીય સરકારને બદલે રાજ્ય સરકારોને સોંપી હતી. આ ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિમાં, અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત જાહેર હિતમાં સંબંધિત રાજ્યનું જાહેર હિત નિશ્ચિતપણે સમાવિષ્ટ રહેશે. જો કરના દરમાં ઘટાડાના પરિણામે આવકમાં વધારો થાય અને ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓમાં વૃદ્ધિ થાય, તેમજ ઉદ્યોગમાં અને ચૂનાપથ્થરના ખનનમાં રોજગારી ઉપલબ્ધ થાય, તો એવું કહી શકાય નહીં કે જાહેરનામું જાહેર હિતમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું નહોતું.

શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કેસ (ઉપરોક્ત) માં ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, ફોર્મ-સી માં ઘોષણા રજૂ કરવાની આવશ્યકતા માંથી મુક્તિ આપવા અંગે વિચારણા કરતાં, એ પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્યસ્થાન રાજ્ય કેવી રીતે કરની ચુકવણીમાંથી બચાવ અથવા સિમેન્ટના આંતરરાજ્ય વેચાણને અસરકારક રીતે તપાસી શકે અથવા અટકાવી શકે, તે મૂલવવું મુશ્કેલ હતું. અધિનિયમની કલમ

૮(પ) હેઠળ, રાજ્ય સરકાર ઉક્ત કલમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. તેથી, ફોર્મ-સી અને ફોર્મ-ડી રજૂ કરવાની બાબતમાં કલમ ૮ ની ઉપકલમ (જ) ની આવશ્યકતા હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર કરનો દર ઘટાડતી વખતે એવી શરતો મૂકી શકે છે, જે અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (જ) સાથે સુસંગત ન પણ હોય. જ્યારે

અંતરરાજ્ય વેચાણની પ્રક્રિયામાં કરવામાં આવેલ હોય ત્યારે, રાજ્ય સરકાર આ હેતુ સિદ્ધ કરી શકાય તે માટે જુદી રીત અથવા રીતસરની જોગવાઈ કરી શકે છે. હાલના કેસમાં, જાહેરનામાના લાભનો ઉપભોગ કરવા માટેની શરત એ છે કે બીલ અથવા રોકડ મેમોમાં ખરીદદારેનું નામ અને સંપૂર્ણ સરનામું દર્શાવેલું હોવું જોઈએ અને પરિણામે, વ્યવહાર અંતરરાજ્ય વેચાણના સ્વરૂપનો હતો તે સાબિત કરવાનો ભાર વેપારી પર રહે છે. તેથી, આકલન સમયે,

જે વેપારી ઉક્ત જાહેરનામાનો લાભ મેળવવા ઇચ્છે છે, તેને રાજ્યની બહાર આવેલા ખરીદદારેની ઓળખ સ્થાપિત કરવી પડશે અને તે ઉપરાંત, આંતરરાજ્ય વેચાણ થયું હોવાનું પણ સાબિત કરવું પડશે. જે કર વસૂલવામાં આવે છે તે તે રાજ્યને ફાળવવામાં આવે છે જ્યાંથી માલની હિલચાલ શરૂ થાય છે. તેથી, કરચોરી થઈ છે કે નહીં તે પ્રશ્ન તે રાજ્યના સંદર્ભમાં જોવાનો રહે છે. જો કરમાં ઘટાડો કરવાથી વધુ લોકોને તે રાજ્યને કર ચૂકવવા પ્રોત્સાહન મળતાં કરની વસૂલાતમાં વધારો થાય, તો બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧નું ઉલ્લંઘન થયું છે

એવું દલીલ કરી શકાય નહીં.-;અમે આ મત સાથે સંમત થઈ શકતા નથી કે ઉક્ત જાહેરનામાએ ફોર્મ-સીમાં ઘોષણા રજૂ કરવાની આવશ્યકતા દૂર કરીને કરની ચુકવણીના અપવંચનને સુલભ બનાવવાનો પ્રભાવ પેદા કર્યો હતો અને તે ૧૩મા અધ્યાયમાં સમાવિષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓની યોજનાના વિરુદ્ધ હતું.

શ્રી દિગ્વિજય સિમેન્ટ કંપનીના કેસમાં (પૂર્વોક્ત), એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે:

અમારો એવો પણ મત છે કે રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરાયેલું આ ન્યાયીકરણ કે વિવાદિત જાહેરનામાઓના પરિણામે રાજ્યની આવકમાં વધારો થયો હતો અને તેથી તે રાજ્યની આવક માટે લાભદાયક હતાં, તે માન્ય નથી, કારણ કે ઉક્ત જાહેરનામાઓનો પ્રભાવ એવો હતો કે રાજસ્થાનમાં ઉત્પાદિત અને વેચાતી સિમેન્ટને પ્રાધાન્ય મળતું હતું અને ગુજરાતમાં ઉત્પાદિત અને વેચાતી સિમેન્ટના વેચાણને અહિંતકારક સ્થિતિમાં મૂકી દેવામાં આવતું હતું, અને તેથી વેપારના મુક્ત પ્રવાહ પર તેનો સીધો અને તાત્કાલિક પ્રતિકૂળ પ્રભાવ પડતો હતો.

રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા કરના દરમાં ઘટાડો કરવાથી, જેમ કે અમે અગાઉથી જ નોંધ્યું છે, વેપારના પ્રવાહમાં વધારો થવાનો સીધો અસર થયો હતો. માત્ર એટલી હકીકત કે ગુજરાતમાં સિમેન્ટના સ્થાનિક વેચાણ પર પ્રતિકૂળ અસર પડી હોઈ શકે છે, તેના કારણે પડકારાયેલ સૂચના વેપારના મુક્ત પ્રવાહને અસર કરતી હોવાનું માનવામાં આવી શકે નહીં અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ ના ભંગરૂપ

હોવાને કારણે. ઉક્ત જોગવાઈ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં માલની હેરફેર સાથે સંબંધિત છે અને હાલના કેસમાં, કરમાં ઘટાડા જેટલા અંશે પ્રશ્ન છે, તેમાં હેરફેર ઘટવા કરતાં વધેલી છે.

(ઉપરોક્ત) અમારી માન્યતા મુજબ, યોગ્ય કાનૂની સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરતું નથી અને તે અનુરૂપે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત કારણોસર અમે રાજ્ય રાજસ્થાન દ્વારા જારી કરાયેલ તા. ૧૨મી માર્ચ, ૧૯૯૭ની આક્ષેપિત જાહેરનામુંની વૈધતા યથાવત્ રાખીએ છીએ, જેના પરિણામે આ રિટ અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે. ખર્ચ બાબતે કોઈ હુકમ કરવામાં આવશે નહીં. પી.કે.એસ. અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી.

The translation of this judgment has been provided by

M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.